

УДК 159.9.01

ІГОР ЗУЄВ, КАТЕРИНА МОШЕНЬКА

м. Харків

zuev_ia@ukr.net

ЖИТТЄВІ УСТАНОВКИ У СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМ СТАВЛЕННЯМ ДО ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті наведені дані дослідження раціональних та ірраціональних життєвих установок студентів, які по-різному ставляться до вищої освіти. Виявлено позитивний зв'язок між позитивним ставленням до навчальної діяльності та внутрішньої мотивації у студентів. В студентів з негативним ставленням до навчання виявлена пасивно-незацікавлена позиція людини, байдужої до власної освіти як сфери життя. Загалом в групах студентів з різним ставленням до вищої освіти виявлені різні взаємозв'язки між показниками такого ставлення та певними негативними установками.

Ключові слова: життєві установки, негативні установки, ставлення до вищої освіти, внутрішня й зовнішня мотивація, студенти.

Дані сучасних досліджень констатують постійне збільшення кількості людей, які отримують вищу освіту при загальній тенденції до знецінення сутності навчального процесу у вищих навчальних закладах. В сучасному суспільстві достатньо поширеним є уявлення про освіту в українському вищому навчальному закладі як «навчання заради диплому», а не «навчання заради знань». Цьому процесу можуть передувати безліч економічних, політичних, соціальних та психологічних чинників, останній із яких і складає предмет вивчення в нашому дослідженні. Розуміння детермінації навчальної діяльності (зокрема, якщо ця детермінація має негативний характер та формується у ранньому віці у вигляді батьківських директив), є ключем до здійснення заходів з підвищення загальної якості освітнього процесу. Наша мета полягає в дослідженні зв'язку між ставленням студентів вищих навчальних закладів до освіти та їхніми життєвими установками.

Вивчення проблеми установок розпочалося у психології достатньо давно. До вчених, які з різних теоретичних позицій розглядали поняття установки, належать Г. Олпорт, Д. М. Узнадзе, А. Еліс, Е. Берн, С. В. Максимова та інші дослідники [2, 3, 7, 8].

О. Г. Асмолов звертає увагу на те, що розуміння поняття «установка» дуже варіативне, що, насамперед, пов'язане з різноманітністю психологічних теорій, які ним користу-

ються: атитюд (соціальна установка), батьківська установка, установка свідомості, моторна, сенсорна установка, цільова установка, квазіпотреба, ціннісна орієнтація, риса, інтроєкт, бар'єр тощо [2].

Г. Олпорт дає наступне визначення установки – стан розумової та нервової готовності, що засновується на досвіді та спрямовує реакції індивіда по відношенню до всіх об'єктів та ситуацій, із якими він пов'язаний [2, 6].

Д. М. Узнадзе, який розробив цілісну розгорнуту концепцію установки відмічав, що жодна дія не виникає із нічого, а є наслідком цього психологічного утворення особистості – готовності суб'єкта до сприйняття майбутніх подій і дій у певному напрямку. Він відніс поняття установки до загальнопсихологічної категорії, завдяки якій можна пояснити непрямий вплив зовнішнього середовища на психічні реакції індивіда [7].

Поняття установки відстежується в теорії трансактного аналізу Е. Берна, а саме – в теорії життєвих сценаріїв. Е. Берн на основі позицій людей, які вони прийняли в дитинстві, виділяв три можливі життєві сценарії – переможець, переможений та не-переможець.

Близькою до цієї теорії є підхід з позицій раціонально-емотивної психотерапії А. Еліса, яка покладена в теоретичний фундамент нашого дослідження. Згідно з його поглядами, в основі установок лежать механізми, які забезпечують раціональне пізнання оточення і

адаптації до нього. Оскільки установка є тенденцією до здійснення будь-яких дій, а отже, і до певної інтерпретації та осмислення того, що відбувається навколо суб'єкта, від якості цієї інтерпретації залежить якість адаптації, а значить, і якість життя людини. Ця тенденція розділяє життєві установки на раціональні та ірраціональні, що залежить не тільки від біологічних факторів, а й від впливу психологічного та соціального середовища, у якому суб'єкт розвивався [8].

Стійкий характер такий тип установок носить через те, що дитина «ковтає» їх в період несформованого критичного мислення. А. Еліс виділяє наступні групи ірраціональних установок: катастрофічні установки, установки обов'язкової повинності, установки обов'язкової реалізації своїх потреб, глобальні оцінні установки [8].

Згідно А. Еліс установка є направляючим та орієнтуючим фактором реагування особистості, який є наслідком набуття особистістю досвіду, починаючи із дитинства. Якщо вектор такої установки спрямований у бік раціональності, то вона слугує засобом адаптації або компенсації, а якщо ірраціональності – стає бар'єром до активного, діяльнісного життя людини, включаючи рівень пізнання, до якого відноситься навчання у вищому навчальному закладі [8].

У нашому дослідженні під життєвою установкою згідно підходу С. В. Максимовою розуміється стиль психологічного реагування на різні аспекти життєдіяльності людини, який формується внаслідок засвоєння індивідом у дитинстві батьківських приписів та директив, та може мати форму бар'єру до самореалізації, або, навпаки, нести компенсаторний характер та сприяти продуктивній життєвій активності людини [6].

Позитивне ставлення до навчальної діяльності, внутрішня мотивація студента до навчання сприяють успішному оволодінню знаннями [1, 4, 5].

Позитивне ставлення до навчальної діяльності, ініціативність студентів, задоволеність собою і результатами власного навчання забезпечують переживання особистісної значимості і є основою для подальшого саморозвитку й самореалізації людини. Разом із

тим переживання відчуженості, пасивності й незадоволеності можуть привести до уникнення діяльності, а також до деструктивних форм поведінки.

Сьогодні значну базу досліджень ставлення студентів до вищої освіти становлять соціологічні роботи. Так, у 2011 році соціологами Ю. А. Зубок та В. І. Чупровим було проведене дослідження щодо ставлення молоді до освіти як фактору підвищення ефективності підготовки висококваліфікованих кадрів. Разом з підвищенням потреб суспільства у якісних спеціалістах відмічається формування у молоді негативного ставлення до освіти, яке пояснюється невірою в те, що випускник зможе працювати за спеціальністю та неактуальністю застарілих знань, які викладаються студентам у якості лекційного матеріалу. Наслідки цього є прямо пропорційними: чим гірше ставлення студентів до обраної спеціальності, тим менше зі стін ВНЗів виходить дійсно корисних спеціалістів [5].

Одним з досліджень в цьому напрямку є робота І. Г. Антипової, яка відмічає, що увага психологів повинна бути повернена не стільки на «застиглі» форми суб'єктності, тобто вміння, знання та навички, а більше на внутрішній світ суб'єкта – мотиви навчання, які несуть відбиток активності особистості. Автор підтвердила гіпотези про зв'язок свідомого ставлення до навчальної діяльності та відкритості, контролю як цінності та приєднання. Був помічений зв'язок між даними критеріями та мотивами навчальної діяльності [1].

На дану роботу спирається й О. А. Вороніна, автор методики «Мое навчання у ВНЗ». У якості показників-шкал, які найбільшим чином характеризують ставлення студента до вищої освіти вона виділяє емоційно-оцінне ставлення до навчальної діяльності, емоційно-оцінне ставлення до вибраної спеціальності та внутрішня/зовнішня мотивація. Вони дають змогу діагностувати високе або низьке (добре або погане) ставлення до освітнього процесу та виявити характеристики, які лежать в основі даного механізму [4].

Нашу вибірку складають 60 студентів (32 дівчини та 28 хлопців) 3 курсу вищих навчальних закладів віком від 19 до 21 року: 23 студенти факультету психології ХНУ

Таблиця 1

Середні бали та відсоткове співвідношення низьких, середніх і високих показників ставлення студентів до вищої освіти

Шкала	Середні бали	%		
		Низькі	Серед.	Високі
Емоційно-оцінне ставлення до навчальної діяльності	13,2	68,3%	31,7%	0%
Емоційно-оцінне ставлення до обраної спеціальності	12,25	35%	65%	0%
Внутрішня/зовнішня мотивація	17,75	50%	45%	5%

ім. В. Н. Каразіна, 20 студентів факультету радіоелектроніки ХНУ імені В. Н. Каразіна, 7 студентів факультету психології та соціології ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 10 студентів факультету інтегрованих технологій та хімічної техніки НТУ «ХПІ».

У дослідженні використані наступні діагностичні методики: діагностика ставлення студентів до навчальної діяльності «Моє навчання у ВНЗі» О. В. Вороніної; дослідження життєвих установок особистості С. В. Максимової; діагностики ірраціональних установок А. Еліса.

У ході емпіричного дослідження нами було виявлено показники ставлення студентів до вищої освіти за трьома шкалами: емоційно-оцінне ставлення до навчальної діяльності, емоційно-оцінне ставлення до обраної спеціальності та вектор мотивації у навчальній діяльності – внутрішній або зовнішній. У таблиці 1 представлені середні показники та відсоткове співвідношення низьких, середніх і високих показників серед досліджуваних.

Можна бачити, що 68,3% студентів відмічають незначну зацікавленість у навчальній діяльності, небажання вчитися та працювати на заняттях, відчуття апатії та безглуздості вивчення наявних в університеті дисциплін. Середню оцінку своєму ставленню до навчальної діяльності надали 31,7% досліджуваних. Це може свідчити про нейтральне ставлення до вищої освіти. Високого балу за даною шкалою виявлено не було. 65% студентів оцінили своє емоційно-оцінне ставлення до обраного фаху як середнє, що може свідчить про невпевненість студента у правильності обраної спеціальності, однак вірогідну наявність бажання розвиватися та працювати саме в цьому напрямку. Решта 35% студентів розуміють, що обрана спеціальність не для них, що вона не здатна задовольнити їхні потреби та самореалізуватися.

Такі результати можуть бути пов'язані з тим, що всі досліджувані є студентами третього курсу, а отже, знаходяться у віці схильності до так званої кризи професійних експектацій [9], яка виражається: у страхах перед труднощами у професійній адаптації, засвоєнні нової ведучої діяльності; у розбіжності професійних очікувань та реальної дійсності. Звідси виникає внутрішній конфлікт студента між бажанням і далі розвиватися в обраному напрямку та численними «але», які стають на шляху цього розвитку: нездійснені очікування, соціальний тиск, страхи, переживання, стереотипи та забобони, батьківські приписи та директиви тощо.

Половина досліджуваних відмічає перевалювання зовнішніх мотивів у їхній навчальній діяльності. Це означає, що для них освоєння навчального матеріалу не є метою навчання, а є засобом досягнення інших цілей. Це може бути отримання гарних оцінок, диплома, підпорядкування вимогам викладачів або батьків, отримання похвали, признання друзів тощо. Наявність зовнішнього вектору мотивації характерна для відчуженості від процесу пізнання, студент виявляє пасивність, переживає безглуздість того, що відбувається, або його активність носить вимушений характер.

Було проведено кореляційний аналіз між шкалами емоційно-оцінного ставлення до навчальної діяльності й обраної професії та мотивацією. Значимі зв'язки представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Кореляція емоційно-оцінного ставлення до навчальної діяльності та внутрішньої/зовнішньої мотивації студентів

	Внутрішня/зовнішня мотивація
Емоційно-оцінне ставлення до навчальної діяльності	0,307*

* $p \leq 0,05$.

Таблиця 3

Статистичні розбіжності за установками за методикою А. Еліса між групами різного ставлення до вищої освіти

Назва шкали	Негативне ставлення	Нейтральне ставлення	Значення	
	Середній бал	Середній бал	U	P
«Намагайся»	24,83	34,34	66	030
Катастрофізація	24,23	35,10	47	013
Повинність щодо інших	24,75	34,44	64	028
Самооцінка та раціональність мислення	24,16	35,20	45	012

Таким чином, емоційно-оцінне ставлення до навчальної діяльності прямо пропорційно пов'язане з вектором мотивації. Чим гіршим є ставлення до освіти, тим більш виразна зовнішня мотивація студента, та навпаки, що дозволяє спостерігати в наших досліджуваних знецінення вищої освіти в залежності від зовнішніх факторів, які впливають на їхню діяльність.

Далі було сформовано 2 групи досліджуваних з різним ставленням до вищої освіти. Оскільки високих показників за шкалами методики (окрім 5% високих показників за третьою шкалою), виявлено не було, поділ досліджуваних на групи відбувався з урахуванням того, більшість шкал або всі три виражено чи на середньому чи на низькому рівні. Першу групу склали студенти з загальним низьким рівнем ставлення до навчальної діяльності (негативне ставлення) – 32 особи, а другу групу – з середнім рівнем (позитивно-нейтральне ставлення) – 25 осіб. Виявлені значимі відмінності між цими групами за емоційно-оцінним ставленням до обраної спеціальності ($U = 255$ при $p = 0,02$). Після цього було зроблено порівняння результатів дослідження у сфері життєвих установок студентів з різним ставленням до освіти – за ме-

тодиками дослідження установок С. В. Максимової та А. Еліса. Виявлено розбіжність за установкою «намагайся». Також виявлені розбіжності за шкалами «катастрофізації», «повинність щодо інших», «самооцінка та раціональність мислення». Ці дані представлені у таблиці 3.

Група з позитивно-нейтральним ставленням до вищої освіти має меншу виразність виділених установок порівняно з групою з негативним ставленням до освіти значно менша орієнтація на те, що треба прикладати зусилля, старатися краще виконувати свої обов'язки. Також вони в більшій мірі орієнтуються на результат, а не на процес.

У студентів з негативним ставленням до освіти менші вимоги до інших людей, критичність оцінок знижена, а життєві події сприймаються менш раціонально, менш аналізуються ними. Тим самим в студентів з негативним ставленням до освіти проглядається така пасивно-незацікавлена позиція людини, байдужої до власної освіти як сфери життя. З цим узгоджується й факт меншої виразності катастрофізації – їхня схильність не сприймати труднощі й проблеми (в тому числі навчальні) як щось серйозне.

Таблиця 4

Кореляційні зв'язки між показниками ставлення до вищої освіти та їх життєвими установками у студентів з негативним ставленням до освіти

	Емоц.-оцінне ставл. до навчал. діяльності	Емоц.-оцінне ставл. до обраної спеціальності	Зовнішня/внутрішня мотивація
«Не будь дорослим»		,359*	
«Не будь близьким»	,443*		
«Не будь здоровим»		,457*	
«Не будь собою»		,464*	
«Не відчувай»			,397*
«Будь досконалістю»			-,455**

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Таблиця 5
Кореляційні зв'язки між показниками ставлення до вищої освіти та їх життєвими установками у студентів з позитивно-нейтральним ставленням до освіти

	Емоц.-оцінне ставл. до навчал. діяльності	Емоц.-оцінне ставл. до обраної спеціальності
«Не думай»	-,508**	
«Не відчувай»		-,590**
«Будь досконалістю»		-,419*
«Будь сильним»		-,450*
«Намагайся»		-,521**
«Не твори»		-,442*

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Далі розглянуто взаємозв'язки між результатами за окремими шкалами ставлення до вищої освіти та шкалами виразності життєвих установок в двох групах окремо. Ці дані містяться в табл. 4 і 5.

Встановлено пряму кореляцію між емоційно-оцінним ставленням до навчальної діяльності та установкою «не будь близьким». У свідомості цих студентів навчальна діяльність не сприяє встановленню близьких відношень. Ці досліджувані розводять відношення до навчання та близькі міжособистісні стосунки. Також прямий кореляційний зв'язок було встановлено між шкалою емоційно-оцінного ставлення до обраної спеціальності та установками «не будь дорослим», «не будь здоровим» та «не будь собою». В свідомості цих студентів сприйняття своєї майбутньої спеціальності спряжене з орієнтацією на те, що людина не проявляє притаманні їй якості, залишається інфантильною та ще й хворою. Також було виявлено прямий та зворотній зв'язки між шкалами внутрішньої/зовнішньої мотивації та установками «не відчувай» і «будь досконалістю» відповідно. Перший зв'язок очікувано відображає різну спрямованість пізнавальної мотивації, яка виражає інтерес людини до навчального матеріалу та прояви почуттів. Другий зв'язок відображає те, що при внутрішній пізнавальній мотивації може не спрацювати установка на те, щоб не прагнути бути досконалим.

У групі з позитивно-нейтральним ставленням до освіти виявлені лише зворотні ко-

реляційні зв'язки, що можна трактувати як порівняно більш сприятливу ситуацію з точки зору запобігання формуванню негативних установок та їх впливу на ставлення до навчання й майбутньої спеціальності. Високий рівень емоційно-оцінного ставлення до навчальної діяльності відповідає низькому прояву установки «не думай». Думаюча людина з власним критичним мисленням виробляє в себе емоційно-оцінне ставлення до своєї навчальної діяльності.

Емоційно-оцінне ставлення до вибраної спеціальності має зворотні зв'язки з установками «не відчувай», «будь досконалістю», «будь сильним», «намагайся» та «не твори». Чим краще у людини ставлення до обраної нею спеціальності, тим менше виражена установка «не відчувай». Дана установка проявляється як загальна заборона на відчуття, тому в разі відсутності такої заборони в досліджуваних емоційне ставлення до спеціальності є позитивним, взагалі роль раціональної сфери більш важлива, а сама спеціальність сприймається перспективною та бажаною. Зворотній зв'язок спостерігається між установкою «будь досконалістю» та ставленням до спеціальності. Якщо батьки не вдавалися до нераціональної критики дитини, в наслідок чого така установка не була сформована, то у дорослому віці у студента відмічається позитивний образ обраної спеціальності незалежно від того – чи вважає людина себе доскональною. Установка «будь сильним» апелює к сильній особистості, а не к «сильному» фахівцю, тому тут спостерігається негативний взаємозв'язок. Те ж саме стосується установки «намагайся», яка зосереджує людину не на змисті роботи, а на вольових зусиллях, які особливо потрібні при відсутності інтересу до певної діяльності чи професії. Вірогідно, якщо в дитинстві людину хвалили «за участь, а не за перемогу», тим самим підкріплювали інтерес до змісту праці. Установка «не твори» формується внаслідок батьківського припису, який звучить як «Що ти наробив?» або «Займись чимось корисним», внаслідок чого людина перестає проявляти активність, бути творчою та ініціативною. Тому природно, що добре ставлення до обраної спеціальності спостерігається в тих студентів, у яких дана установка слабко сформована.

Виявлене переважно негативне та нейтральне емоційно-оцінне ставлення до навчальної діяльності. У групі з негативним ставленням до вищої освіти виявлені більш виразні негативні життєві установки. Негативне ставлення до обраної спеціальності спряжене із низькою виразністю установок «не будь дорослим», «не будь здоровим» та «не будь собою». Чим гірше ставлення до навчальної діяльності, тим більше виражена установка «не будь близьким». Зовнішній мотивації відповідає високий прояв установок «не відчувай» та «будь досконалістю».

Позитивно-нейтральному ставленню до навчальної діяльності відповідає низька виразність установки «не думай», а позитивно-нейтральному ставленню до обраної спеціальності – низька виразність установок «не відчувай», «будь досконалістю», «будь сильним», «намагайся» та «не твори».

IGOR ZUEV, KATERYNA MOSHENSKA
Kharkiv

VITAL ATTITUDES OF STUDENTS WITH DIFFERENT UNDERSTANDING TO HIGHER EDUCATION

In the article there is a research data given of rational and irrational life settings of students, who have different attitudes towards higher education. There is a positive connection detected between the positive attitude to the educational and internal motivation of students. A passive-uninterested position of a person, who is indifferent to self-education as a sphere of life was detected in students with negative attitude to education. In general, there are different connections between indicators of this attitude and certain negative attitudes were discovered in groups of students with different attitudes to the higher education.

Key words: vital attitudes, negative attitudes, higher education, internal and external motivation, students.

ИГОРЬ ЗУЕВ, ЕКАТЕРИНА МОШЕНСКАЯ
г. Харьков

ЖИЗНЕННЫЕ УСТАНОВКИ СТУДЕНТОВ С РАЗНЫМ ОТНОШЕНИЕМ К ВЫСШЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ

В статье приведены данные исследования рациональных и иррациональных жизненных установок студентов, которые по-разному относятся к высшему образованию. Выявлено положительную связь между положительным отношением к учебной деятельности и внутренней мотивации у студентов. У студентов с негативным отношением к учебе обнаружена пассивно-заинтересованная позиция человека, равнодушного к собственному образованию как сферы жизни. Всего в группах студентов с разным отношением к высшему образованию выявлены различные взаимосвязи между показателями такого отношения и определенными негативными установками.

Ключевые слова: жизненные установки, негативные установки, отношение к высшему образованию, внутренняя и внешняя мотивация, студенты.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення вікових та гендерних особливостей життєвих установок студентів.

Список використаних джерел

1. Антипова И. Г. Отношение к учебной деятельности старшеклассников и студентов как субъективная реальность: дис. ... канд. психол. наук / И. Г. Антипова. — Ростов н/Д, 2000. — 192 с.
2. Асмолов А. Г. Деятельность и установка / А. Г. Асмолов. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. — 150 с.
3. Берн Э. Трансакционный анализ в психотерапии / пер. с англ. А. Грузберга. — М.: Эксмо, 2009. — 416 с.
4. Воронина О. А. Диагностика отношения студентов к учебной деятельности: статья / О. А. Воронина // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. — 2008. — С. 159—163.
5. Зубок Ю. А., Чупров В. И. Отношение к образованию как фактор повышения эффективности подготовки высококвалифицированных кадров / Ю. А. Зубок — 2012. — № 8. — С. 103—111.
6. Максимова С. В. Творчество: созидание или деструкция?: монография / С. В. Максимова. — М.: Академический проект, 2006. — 224 с.
7. Узнадзе Д. Н. Психология установки / Д. Н. Узнадзе. — СПб.: Питер, 2001. — 416 с.
8. Эллис А., Драйден У. Практика рационально-эмоциональной поведенческой терапии / Пер. с англ. Т. Савушкиной. — СПб.: Речь, 2002. — 352 с.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2017